

АНОТАЦІЯ

Тяпкіна Ю.О. Армія та суспільство: політико-інституційний вимір.

– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

У роботі здійснено комплексний аналіз взаємодії армії та суспільства, що трансформується, у політико-інституційному вимірі.

Наукова новизна та теоретична значущість наукової праці, полягають у тому, що:

уперше: 1) запропоновано авторський варіант методології дослідження взаємодії армії та суспільства на підставі визначення перспективи нормалізації ризиків за умов постійних змін, насамперед, на інституціональному рівні на засадах комплементарного застосування неінституціонального підходу та евристичного потенціалу теорії суспільства ризику; 2) сформовано робочі моделі політичних практик, які відтворюють основні напрями і специфіку взаємодії армії та суспільства за умов трансформації останнього у суспільство ризику (перша модель пояснює зміни усередині самого інституту ЗС (контрактний, гендерний аспекти), а друга – враховує зміни безпосередньо у процесі функціонування різних суспільних інститутів, інституцій та структур (капеланство, демократичний / громадській контроль);

уточнено: 1) аргументи стосовно доцільності дослідження структури та функцій збройних сил сучасного суспільства у контексті застосування провідних положень концепцій війни та миру К. фон Клаузевіца, К. Райта, Р. Арона та концепції трансформації війни М. ван Кревельда; 2) твердження щодо процесу організації та здійснення демократичного контролю за діяльністю ЗС держави, згідно з яким суттєвого значення набувають виявлення ризиків в його організації та наслідків в результаті їх

конструктивного подолання – проблеми командування; залучення цивільних осіб; розподіл повноважень між військовими та цивільними спеціалістами; прозорість та відкритість у їх функціонуванні; 3) положення щодо змістовної амбівалентності діяльності сучасних армій за умов суспільства ризику (з одного боку, забезпечення високого рівня національної безпеки вимагає жорсткої закритості в функціонуванні цього інституту соціуму, а з іншого – процес демократизації потребує від армії високого рівня відкритості та публічності);

одержали подальший розвиток: 1) аргументи щодо розуміння переходу на контрактну форму служби в ЗСУ як формування певної основи для організації нової системи відносин між армією та іншими інститутами суспільства ризику; 2) твердження стосовно розгляду формувань системи територіальної оборони за умов розвитку української соціально-політичної реальності (здійснення реформи місцевого самоврядування, наслідки Революції Гідності, активізація волонтерського руху, продовження бойових дій на Сході України) як конструктивного варіанту відповіді на сучасні виклики суспільства ризику.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання результатів дисертації в прикладних, навчальних та наукових цілях. Прикладне значення роботи для України обумовлене необхідністю пошуків шляхів адекватного реагування на нові загрози та ризики, що продукуються за сучасних умов розвитку суспільства, що трансформується. Процес нормалізації розвитку таких загроз та ризиків пов'язаний зі структурної трансформації державних інститутів, що повинна бути усвідомлена та конструктивно скерована для забезпечення життєздатності нашої країни в нових умовах світової політики.

Результати дослідження можуть бути використані в розробці концептуальних документів з питань національної безпеки, воєнного будівництва, розробки шляхів реформування силових структур України під впливом нових асиметричних загроз, удосконаленні законодавства в

питаннях боротьби з тероризмом та незаконними збройними формуваннями, підвищення ефективності миротворчої діяльності вітчизняних збройних контингентів тощо.

Матеріали й висновки дисертаційної роботи можуть бути використані при розробці навчальних курсів та спецкурсів для студентів спеціальностей «Політологія», «Міжнародні відносини», «Державне управління» та курсантів вищих військових навчальних закладів.

Результати дисертаційного дослідження впроваджені у освітній процес факультету психології і соціології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди та у освітній процес Харківського національного університету повітряних сил імені Івана Кожедуба, зокрема, при викладанні курсів «Соціологія», «Політологія», «Соціально-політичні студії», «Військова соціологія», «Тероризм у сучасному світі», «Тероризм та політика».

У дисертаційному дослідженні розглянута актуальна для української політичної науки проблема взаємодії армії та суспільства за нових умов розвитку останнього (перехід його до так званого «суспільства ризику»). Цей процес розглядається, насамперед, на інституціональному рівні у контексті застосування авторської дослідницької стратегії, побудованої на засадах комплементарного застосування неінституціонального підходу (у варіанті концепції інституційного ізоморфізму П. ДіМаджіо та У. Пауелла) та евристичного потенціалу теорії суспільства ризику (у розробці У. Бека).

Систематична взаємодія суспільства із загрозами та небезпеками, що викликані та вироблені модернізацією, та «політична рефлексивність» (спроможність інспірувати нові політичні сили та впливати на існуючі соціальні інститути суспільства) стають, за У. Беком, логікою розвитку сучасного соціуму, що актуалізує питання інституційних змін.

Згідно до концепції інституційного ізоморфізму (соціальної подібності інституційних форм) авторами пропонується виокремлювати три механізми інституційних змін:

– примусовий ізоморфізм – результат формального та неформального тиску, що здійснюється з боку інших організацій та культурними очікуваннями у суспільстві;

– наслідувальний ізоморфізм – з’являється у разі виникнення ситуації невизначеності, яка змушує організації моделювати себе за зразком інших організацій;

– нормативний – має нормативну природу і пов’язаний із професіоналізацією (боротьба індивідів, об’єднаних одним заняттям за певні умови, методи роботи, за контроль над виробництвом, а також за утвердження когнітивних основ та легітимацію професійної автономії).

У контексті розвитку цих моментів щодо інтерпретації розвитку соціально-політичного інституту армії отримано три напрями – механізми його взаємодії у інституціональному середовищі.

По-перше, оскільки армія є в більшій мірі закритим інститутом, він чітко регламентується державними нормативно-правовими актами, відповідно, за ДіМаджіо та У. Пауелом, загальне правове середовище (в даному випадку «владний» вплив) впливає на поведінку та структури організації – ті неформальні структури, що з’являються за певних умов розвитку суспільства поступово будуть долучатися до загального формального поля (армії). Наприклад, недержавні військові формування, що почали з’являтися у період Революції гідності в Україні.

По-друге, оскільки наслідувальний ізоморфізм проявляється у використанні армією моделей, або їх окремих елементів інших успішних організацій / процесів, структур чи навіть через імітування, можна віднести до цього механізму наступні ситуації (зокрема, на прикладі Збройних сил України): їх участь у міжнародних миротворчих операціях під егідою ООН, інтеграція жінок до ЗС держави, що може слугувати зразком для наслідування у побудові миру, уведення інституту душпастирської опіки (капеланства), орієнтація на європейські матеріально-технічні вимоги стосовно матеріально-технічного оснащення армії тощо.

По-третє, механізм нормативного ізоморфізму в армії пов'язаний із існуванням військового кодексу честі, військової присяги а також із підготовкою професійних військових, що має за мету вироблення чітких стандартів у знаннях, моделях поведінки, формах одягу, що тим самим гомогенізує професійних військових. В даному випадку професійна соціалізація також діє як «ізоморфна сила».

У контексті розгляду механізмів інституційного ізоморфізму як засад функціонування військового інституту в умовах нестабільності сформовано робочі моделі політичних практик, які відтворюють основні напрями і специфіку взаємодії армії та суспільства.

Перша модель пояснює внутрішню трансформацію самого військового інституту: з одного боку, – суттєві зміни у структурі ЗС кожної держави, а з іншого – зміни у принципах та формах їх комплектування. Прикладом таких трансформацій у функціонуванні ЗС розглядаються перехід армії до контрактної служби та зростання кількості жінок – військовослужбовців у всіх їх структурних підрозділах.

Друга модель інтерпретує зміни, що відбуваються безпосередньо у процесі функціонування та взаємодії різних суспільних інститутів, інституцій та структур. Прикладом таких змін у функціонуванні та взаємодії військового та інших соціальних інститутів розглядаються, насамперед, процеси становлення та розвитку інституту капеланства та становлення й розвитку інституту демократичного / громадського контролю).

У дисертації акцентується увага не тільки на ризиках, які вдається «нормалізувати» у контексті трансформаційних змін, що інтерпретують дві вище зазначені моделі, але й здійснюється спроба визначити ті нові загрози та небезпеки, які здатні виникнути у процесах функціонування та взаємодії армії та суспільства за умов певного уникнення перших (виходячи з логіки розвитку суспільства ризику).

До останніх можна віднести, перш за все, проблеми:

- пошуку нової концепції розвитку ЗС кожної держави, що відповідає новим реаліям світу, що постійно змінюється;
- скорочення зайнятості у військовій сфері;
- зростання в структурі ЗС суспільства іррегулярних військових формувань;
- організації та здійснення більш складної професійної підготовки в системі військової освіти;
- переходу на добровільний принцип комплектування ЗС;
- активізації служби жінок в армії;
- організації дієвого демократичного контролю за діяльністю військового інституту;
- визначення рівня «можливої відкритості» у функціонуванні сучасної армії тощо.

Ключові слова: армія, суспільство, методологія, інститут, трансформація, демократизація, ризик, суспільство ризику, інституціоналізм, теорія ігор, теорія раціонального вибору, неінституціоналізм, держава, збройні сили, національна безпека, контрактна служба, капеланство, управління, демократичний контроль, цивільний контроль, іррегулярні військові формування, приватні воєнні кампанії.

SUMMARY

Tiapkina Y.O. Army and Society: Political and Institutional Dimension. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a PhD in Political Sciences in the specialty 052 in «Political Science». – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The paper provides a comprehensive analysis of the interaction between the army and the transforming society in the political and institutional dimension.

The scientific novelty and theoretical significance of research work are that: *for the first time*: 1) the author's variant of the methodology of research of

interaction of army and society on the basis of definition of prospect of normalization of risks at conditions of constant changes is offered, first of all, at institutional level on the basis of complementary application of the neo-institutional approach and heuristic potential of risk society theory; 2) working models of political practices are formed, which reproduce the main directions and specifics of interaction between the army and society under the conditions of transformation of the latter into society risk (the first model explains changes within the institution of the Armed Forces (contractual, gender aspects), and the second - takes into account changes institutions, institutions and structures (chaplaincy, democratic / public control);

The following has been specified: 1) arguments regarding the expediency of studying the structure and functions of the armed forces of modern society in the context of applying the leading provisions of the concepts of war and peace K. von Clausewitz, K. Wright, R. Aron and the concept of transformation of war M. van Creveld; 2) allegations regarding the process of organization and implementation of democratic control over the activities of the Armed Forces of the state, according to which the identification of risks in its organization and the consequences as a result of their constructive overcoming – problems of command; involvement of civilians; division of powers between military and civilian specialists; transparency and openness in their functioning; 3) provisions on the substantive ambivalence of modern armies in a society of risk (on the one hand, ensuring a high level of national security requires strict secrecy in the functioning of this institution of society, and on the other – the democratization process requires a high level of openness and publicity);

The following has been further developed: 1) arguments for understanding the transition to a contractual form of service in the Armed Forces as the formation of a certain basis for the organization of a new system of relations between the army and other institutions of the risk society; 2) allegations regarding the consideration of the formations of the territorial defense system in the context of the development of Ukrainian socio-political reality (local government reform,

consequences of the Revolution of Dignity, intensification of the volunteer movement, continuation of hostilities in eastern Ukraine) as a constructive response to modern societal challenges.

The practical significance of the work lies in the possibility of using the results of the dissertation for applied, educational and scientific purposes. The practical significance of the work for Ukraine is due to the need to find ways to adequately respond to new threats and risks produced by the current conditions of a transforming society. The process of normalization of the development of such threats and risks is associated with the structural transformation of state institutions, which must be understood and constructively directed to ensure the viability of our country in the new conditions of world politics.

The results of the study can be used in the development of conceptual documents on national security, military construction, development of ways to reform Ukraine's security forces under the influence of new asymmetric threats, improving legislation on counter – terrorism and illegal armed groups, improving the peacekeeping of domestic armed forces and more.

Materials and conclusions of the dissertation can be used in the development of training courses and special courses for students majoring in «Political Science», «International Relations», «Public Administration» and cadets of higher military educational institutions.

The results of the dissertation research are introduced into the educational process of the Faculty of Psychology and Sociology of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University and into the educational process of Ivan Kozhedub Kharkiv National University of the Air Force in particular, in teaching courses «Sociology», «Political Science», «Social and Political studies», «Military sociology», «Terrorism in the Modern World», «Terrorism and Politics».

The dissertation research considers the problem of interaction between the army and society under the new conditions of the latter 's development (its transition to the so-called «risk society»), which is relevant for Ukrainian political science. This process is considered, first of all, at the institutional level in the

context of the author's research strategy based on the complementary application of the neo-institutional approach (in the version of the concept of institutional isomorphism by P. DiMaggio and W. Powell) and the heuristic potential of risk society theory (developed by U. Beck).

The systematic interaction of society with the threats and dangers caused and produced by modernization, and «political reflectivity» (the ability to inspire new political forces and influence existing social institutions of society) become, according to U. Beck, the logic of modern society, which raises issues of institutional change.

According to the concept of institutional isomorphism (social similarity of institutional forms), the authors propose to distinguish three mechanisms of institutional change:

- forced isomorphism – the result of formal and informal pressure exerted by other organizations and cultural expectations in society;
- imitative isomorphism – occurs when there is a situation of uncertainty that forces organizations to model themselves on the model of other organizations;
- normative isomorphism has a normative nature and is associated with professionalization (the struggle of individuals united in one occupation for certain conditions, methods of work, for control over production, as well as for the establishment of cognitive foundations and legitimation of professional autonomy).

In the context of the development of these points regarding the interpretation of the development of the socio-political institution of the army, three directions are obtained - the mechanisms of its interaction in the institutional environment.

First, because the army is a more closed institution, it is clearly regulated by state regulations, respectively, according to P. DiMaggio and W. Powell, the general legal environment (in this case, «authoritarian» influence) affects the behavior and structure of the organization – those informal structures that appear under certain conditions of society development will gradually join the general formal field (army). For example, non-state military formations that began to appear during the Revolution of Dignity in Ukraine.

Secondly, since the imitative isomorphism is manifested in the use of models by the army, or their individual elements of other successful organizations / processes, structures or even through imitation, the following situations can be attributed to this mechanism (in particular, on the example of the Armed Forces of Ukraine): their participation in international peacekeeping operations under the auspices of the UN, the integration of women into the Armed Forces, which can serve as a role model in peacebuilding, the introduction of the institution of pastoral care (chaplaincy), focus on European logistical requirements for logistics of the army, etc.

Third, the mechanism of normative isomorphism in the army is associated with the existence of a military code of honor, military oath and training of professional soldiers, which aims to develop clear standards in knowledge, behavior, clothing, thereby homogenizing professional soldiers. In this case, professional socialization also acts as an «isomorphic force».

In the context of considering the mechanisms of institutional isomorphism as a basis for the functioning of the military institution in conditions of instability, working models of political practices are formed, which reproduce the main directions and specifics of the interaction between the army and society.

The first model explains the internal transformation of the military institution itself: on the one hand, there are significant changes in the structure of the Armed Forces of each state, and on the other hand, there are changes in the principles and forms of their staffing. An example of such transformations in the functioning of the Armed Forces is the transition of the army to contract service and the growth of the number of women servicemen in all their structural units.

The second model interprets the changes that occur directly in the process of functioning and interaction of various social institutions, institutions and structures. An example of such changes in the functioning and interaction of military and other social institutions are considered, first of all, the processes of formation and development of the institution of chaplaincy and the formation and development of the institution of democratic / public control).

The dissertation focuses not only on the risks that can be «normalized» in the context of transformational changes, interpreting the above two models, but also attempts to identify those new threats and dangers that may arise in the functioning and interaction of the army and society. some avoidance of the first (based on the logic of risk society).

The latter include, above all, problems:

- search for a new concept of development of the Armed Forces of each state, which corresponds to the new realities of the constantly changing world;
- reduction of employment in the military sphere;
- growth in the structure of the Armed Forces of the society of irregular military formations;
- organization and implementation of more complex professional training in the system of military education;
- transition to the voluntary principle of manning the Armed Forces;
- intensification of women's service in the army;
- organization of effective democratic control over the activities of the military institute;
- determining the level of possible «openness» in the functioning of the modern army, etc.

Key words: army, society, methodology, institute, transformation, democratization, risk, risk society, institutionalism, game theory, rational choice theory, neo-institutionalism, state, armed forces, national security, contract service, chaplaincy, management, democratic control, civilian control, irregular military formations, private military campaigns.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дослідження:

1. Тяпкіна Ю. Проблемне поле армії у контексті теоретичної спадщини Ч. Міллса. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні*

науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць. / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків. 2018. Вип. 1 (15). С. 177–185.

2. Тяпкіна Ю. Армія сучасної держави: гендерний вимір. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.* Харків. 2018. Вип. 2 (16). С. 221–229.

3. Тяпкіна Ю., Денисенко І. Армія сучасної держави: визначення стратегії дослідження. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.* Харків, 2019. Вип. 1 (17). С. 73–82.

4. Тяпкіна Ю., Денисенко І. Концепція війни та миру Реймона Арона: до визначення евристичного потенціалу. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Збірник наукових праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.* Харків. 2019. Вип. 2 (18). С. 61–71.

5. Тяпкіна Ю. Армія & суспільство: до визначення стратегії дослідження. *Сучасне суспільство: Збірник наукових праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.* Харків. 2020. Вип. 1 (20). С. 186–196.

6. Тяпкіна Ю. Сучасне суспільство: соціально-політичні інтерпретації. *Nauki Społeczno-Humanistyczne Соціально-Гуманітарні Науки Social and Human Sciences.* 2020, Vol. 02 (26). Режим доступу: https://sp-sciences.io.ua/s2645/yuliia_tiapkina_2020_.suchasne_suspilstvo_sotsialno-politychni_interpretatsii_social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_02_20

II. Опубліковані праці апробаційного характеру:

7. Тяпкіна Ю., Алімпієв А.М. Міграційні процеси і збройні конфлікти: особливості взаємовпливу. *Сучасна війна: гуманітарний аспект*: матеріали науково-практичної конференції Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Харків, 30 червня 2017 року. С. 37–39.

8. Тяпкіна Ю. Армія в процесі соціалізації: статус та функції. *Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах*: матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, 5 жовтня 2018 року. С. 100–101.

9. Тяпкіна Ю., Алімпієв А.М. Сучасні війни у контексті теорії хвиль Е. Тоффлера. *Сучасна війна: гуманітарний аспект*: матеріали: науково-практичної конференції Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба Харків, 31 травня-01 червня 2018 року. С. 37–39.

10. Тяпкіна Ю. Воєнні конфлікти як елемент сучасного соціально-політичного контексту процесу соціалізації особистості: стратегія дослідження. *Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних та соціально-політичних контекстах*: матеріали Х Міжнародної науково-практичної конференції. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Харків, 11 жовтня 2019. С. 102–103.